

זכרונות ממרן הרב מפוניבז' זצוקללה"ה

זכורני שפעם הלכתי עם אאמו"ר זצ"ל אל הרב מפוניבז' לבקר בחול המועד, והוא דיבר על השואה, ואמר שלא היה אסון כזה בעם ישראל, והיה שם ילד אחד, שאמר לו שזה מחלוקת בגמרא האם בביתר נהרגו ד' מאות ריבוא, או ד' אלפים ריבוא, ואם היה ד' אלפים ריבוא הרי היה אז יותר, ואם ד' מאות ריבוא הרי היה אז פחות.

והנה שמעתי מהרב מפוניבז' שבזמנינו יש יותר כישרונות ממה שהיו לפני המלחמה, ואמר שהיה לו ויכוח עם גדולי ישראל אחרים בענין זה, ואמרו לי [כמדומה שאמר בן הג"ר אליהו בן שלמה שליט"א], שאחר המעשה הנ"ל שהילד אמר לפניו, אמר לאנשים שישבו אצלו שזה ראייה לדבריו.

עוד זכורני שבקטנותי בחול המועד סוכות בשנת תשכ"ה, אחי הג"ר מאיר שליט"א, עשה בסוכה בחצר בית הורי סיום בש"ס, [וזהו הסיום הראשון שהשתתפתי בו], וזכורני שהרב מפוניבז' דרש בסיום, ואיני זוכר את כל דרשותו, אבל דבר אחד נשאר לי, שאמר 'ער חזרת שוין', והיינו שעכשיו הוא כבר חוזר, [וכפי הנראה שהתועלת בסיום הש"ס, היא שעתה כל דבר שלומד הוא כבר חוזר, וזה עיקר התועלת, שאחר שלומדים פעם אחת אפשר ללמוד פעם שניה ויותר, וע"י כך אפשר גם לידע את הש"ס].

עוד זכורני שבילדותי היינו הולכים בחול המועד אל הרב מפוניבז', וזכורני שהיה מנשק כל ילד על מצחו, והיו באים אליו הרבה אנשים, והיו כולם נהנים לשמוע מצוץ פיו, וזכורני שפעם סיפר שראה איך החפץ חיים מאכיל את בנו הקטן, והבן אינו רוצה לאכול, והיה אומר לו 'אהרלע עס, אהרלע עס', ואמר הח"ח להרב מפוניבז', 'היצר הרע אומר לו שלא לאכול', והתפלא הרב מפוניבז' על כך, ואמר לו הח"ח תדע שכך הוא, שתלך לשכן הגוי, ותראה איך הילד אוכל בתיאבון, בגלל ששם היצה"ר אומר לו אכול כדי שהיא לך כח להכות ביהודים.

עוד זכורני בילדותי שהלכנו אל הרב מפוניבז' בחוה"מ, והגיעו גם מנהלי ת"ת תשב"ר, הג"ר משה הלוי זצ"ל, והג"ר אלעזר צדוק טורצ'ין זצ"ל, ומיד כשראם אמר להם הרב מפוניבז' החיידר שלכם גוולאדיק, והיינו על פי הבחורים שבישיבה שלמדו שם, ורא"צ טורצ'ין שאלו אם הוא מתכוון לבן של ר' פינייע [היינו הבן של הגר"פ שרייבר], ואיני זוכר מה ענה.

עוד זכורני שהרבנית כהנמן סיפרה לנו בשם בעלה הרב, שפעם ביקשו מהחפץ חיים לומר שיחה, ואמר שהיום היה טרוד בהדפסת אחד מספריו, וממילא לא היה לו זמן ללמוד, וע"כ אין יכול לומר היום שיחה, [אף שבודאי הרבה בלימוד].

וזכורני ששמעתי מעשה מאמי ע"ה, שהיה בחור אחד [כמדומני הרש"ב ליפשיץ ז"ל], שלמד בתפארת ציון, ורצה להתקבל לישיבת פוניבז' והרב מפוניבז' לא רצה להכניסו, והחזו"א היה בדעה שצריך להכניסו, ואעפ"כ לא עשה שום דבר בזה, ואף שהרב מפוניבז' היה מתחשב מאוד בדעת החזון איש, אלא אמר החזו"א לאבי מורי זצ"ל, שישלח את אמי ע"ה לדבר עם הרב, ואמר שפעמים שגשמים מצליחות יותר, וכך הוה שאמי ע"ה הלכה אל הרב מפוניבז', ואמר לה שאין מקום בפנימיה בישיבה, ואמרה לו שא"כ יישן אצלנו בבית עד שיהיה מקום, ומתוך כך הסכים הרב להכניסו, וכן הוה, שישן בביתנו שנה, [ומצינו באיגרת מהחזו"א שצריך למעט בקשות מהשני וכך כפי הנראה נהג החזו"א].

ובמה שמאחרים מעריב בליל שבועות, מצינו כמה טעמים ושמעתי אומרים בשם הרב מפוניבז', שהרי בתוספות ברכות (בדף ב' ע"א, ד"ה מאימתי), דנו אודות מה שמקדימין להתפלל ערבית וק"ש קודם הזמן, וכתבו בשם רש"י, שסומכים על ק"ש שעל המיטה, אבל בליל שבועות הרי נעורין כל הלילה, ואין אומרים ק"ש על המיטה, ולכך צריכים לאחר את תפילת ערבית, כדי שיאמרו ק"ש בזמנה.

ולסיום ברצוני לספר מה ששמעתי מהדיין, הגאון רבי אריה ליב גרוסנס זצ"ל, שסיפר לו הרב מפוניבז', שכשהיה בחור הוצרך לעזוב את ישיבת טלז, והגיע לנובהרדוק, והסבא מנובהרדוק היתה לו ישיבה, והסבא מינה שם ראש ישיבה אחר, [כמדומה שזה היה חתנו], ויום אחד מסיבה מסוימת פיטר הסבא את ראש הישיבה מראשות הישיבה, ולמחרת ניגש הסבא להרב מפוניבז' שהיה עדיין בחור, ואמר לו שהוא צריך ראש ישיבה חדש, וא"כ הוא מבקש שהוא יהיה ראש ישיבה, ואמר הרב שאע"פ שידע שבסופו של דבר הסבא יפטר, כמו שפיטר את הראש ישיבה הקודם, אבל חיי שעה זה ג"כ משהו, והנה הסבא מנובהרדוק היה רוצה למשוך בחורים למוסר, והיה אומר להם שמי שילמד מוסר וגם יבחן על שו"ע אצל הרב של נובהרדוק, שהיה אז הג"ר יחיאל מיכל הלוי אפשטיין זצ"ל, בעל הערוך השולחן, יתן לו בעל הערוך השולחן סמיכה לרבנות, וזה היה נחשב מאוד אז, וכיון שהגיע הרב מפוניבז' אל בעל ערוך השולחן, וראה שהוא ת"ח גדול, ונתחבב עליו, שוב היה נותן סמיכה גם לבחורים אחרים שהיה הרב מפוניבז' ממליץ עליהם, וראה הסבא מנובהרדוק שכך הוא א"כ לא ילמדו מוסר, וע"כ גירש אותו מהישיבה, ולמחר אמר לו שאתמול גירש אותו והיה בצדק, אבל עכשיו שיחזור להיות ראש ישיבה, ואמר הרב שלא רצה לחזור, ואז הלך לראדין אל הח"ח ודפק שם בדלת, והרבנית הכניסה אותו ואמרה לו שימתין, ובינתיים שמע קולות בכי, ושאל את הרבנית מה קרה שבוכים, ואמרה לו שא"כ בא אל הח"ח לבקש שיתפלל על אשתו שמקשה לילד, ואמר הרב שממקום זה שבוכים על צרת השני אינו רוצה לפרוש, וכך דבק בחפץ חיים, [כ"ז שמעתי מהג"ר אריה ליב גרוסנס, ששמע מהרב מפוניבז'].

פרשת כי תבא

גליון 226

אם מהני כתיבה כדיבור במקרא בכורים

פרק כו (ה) וענינת ואמרת לפני ד' אלקיך".

ביבמות ק"י ע"א איתא דיבמה ויבם שאין יכולים לדבר ומתוך כך אין ראויים לקרות חליצתן פסולה, שצריך ראוי לקריאה, וכן בשו"ע אה"ע סי' קס"ט סעיף כ"ג.

והקי' אי' מבני הישיבה להסוברים שכתובה כדיבור עי' שו"ת רעק"א סי' ל' (ועי' במהרי"ל דיסקין קו' אחרון אות ק"ה) אי"כ יכולה לכתוב.

והנה גבי מקרא בכורים כתיב בפי' תבא וענינת ואמרת, ופרש"י ענינת לשון הרמות קול, והנה נ' דהיכא שצריך הרמות קול לא יועיל כתיבה כדיבור דאין זה הרמות קול, וכעין ד' בית הלוי דלא מהני שומע כעונה בברכת כהנים דבעינן הרמות קול.

ועי' משיב דבר להגאון הנצי"ב סוף חלק א' שהביא את סי' בית הלוי שאין שומע כעונה בברכת כהנים מושם דבעינן קול רם, וכי' דאינו כן דשומע כעונה מהני גם היכא דצריך קול רם, כמו דמהני היכא שצריך מותק הספר, ועי' חזו"א שחלק ג"כ ע"ד בית הלוי לענין שומע כעונה, וכמו כן כ' לענין מקרא בכורים בעינן קול רם ומהני שומע כעונה. אבל עכ"פ י"ל שכתובה כדיבור לא תועיל.

ולפי"ז נ' שגם בברכת כהנים לא יועיל כתיבה כדיבור, ולפי"ז נ' שהרי גם ביבמה כתיב וענתה ואמרה כו', ואי"כ הוי גי' ל' הרמות קול ולא יועיל כתיבה כדיבור. וכן גבי עגלה ערופה כתיב וענו ואמרו י"ל גי' דלא מהני כתיבה כדיבור.

אלא שהרי גם ביבם חרש לא מהני החליצה מושם שאינו בכלל ואמר, והרי בבעל לא כתיב עניה.

[א.ה. יעו"י חת"ס יו"ד רכ"ז לגבי יתרו דכתיב ויאמר יתרו, וכי' דהיכא דכי' לשון אמירה ודאי ל"מ כתיבה, ועי' תוס' גיטין ע"א, וביבם כתיב אמירה].

קריאת בכורים מתוך ספר או בע"פ

במשנה ראשונה בכורים פ"ג מ"ז כ' שמקרא בכורים היה מתוך הכתב שהרי דברים שבכתב הם, וכן ביבנות פענח תנינא עמו' 121 120 כ' שצריך לקרות מתוך ספר תורה, [כ"ז ציינו בס' המפתח פ"ג מהל' בכורים].

והנה במנצ"ח מיצוה תר"ז כ' דאם הוסיף עובר בכל תוסף כמו ברכת כהנים, והביאו בהגהות מכלי חמדה שאינו עובר בכל תוסף, ויל"ע להמנצ"ח דאם צריך מקרא בכורים מתוך ס"ת אי"כ הי"נ מזה שעובר בכל תוסף הוא גי' רק מתוך ספר תורה, או דאין זה חסר בעזרת המיצוה, רק דין שכיון שקורא פרשה צריך לקרות מתוך ס"ת, אך מקיים גם בלא שקורא מתוך ספר, ואי"כ עובר בכל תוסף גם כשאינו מתוך הספר.

אבל בס' הפמחת שם הל' י"א הביאו מראב"ן סי' מ"ב שמקרא בכורים היה בעל פה, והוכיח מזה שהיו מקרים את מי שאינו יודע.

כתיבה כדיבור במגילה

מגילה י"ז א' תנן יהיה כותבה דורשה ומגילה א"כ כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא, ובגמ' י"ח ב' ז' היכי דמי אי דקא מסדר פסוקא פסוקא וכתב לה כי כיון

לבו מאי הוי על פה הוא, אלא דכתב פסוקא פסוקא וקרי ליה, וכו' יצא, והאמר ר' חלבו אמר רב חמא בר גוריא אמר רב הלכה כדברי האומר כולה, ואפי' למו"ד מאיש יהודי צריכה שתהא כתובה כולה, אלא דמנחה מגילה קמויה וקרי לה מינה פסוקא פסוקא וכתב לה, ובשו"ת הגרע"א קמא סי' ל' הביא משו"ת שב יעקב שהקי' למו"ל קורא ולמה לא סגי במה שהיה כותב, ומה הוכיח שכתובה לאו כדיבור, והגרע"א כ' שאינה ראי' אלא אם היה קורא חשיב שקורא מתוך הכתב, אבל אם רק כותב לא חשיב שכותב מתוך הכתב אלא הוי כמסתכל בכתב ואח"כ קורא מתוך הזכרון ע"ש, (ועיינו ע"ז לשו"ת אגרות משה ח"ג סי"ט שדן אם רואה הכתב בתוך הס"ת ואח"כ קורא כל זמן שכח"ג רוב העולם זוכרים אי חשיב קורא מתוך הספר, ואם קורא בתוכ"ד פשיטא ליה דמהני ולאחר כדי דיבור מספקא ליה).

להני"ל טעם אחר שא"א מקרא בכורים ע"י כתב

ולחסוברים שמקרא בכורים צריך להיות מתוך ס"ת, אי"כ יש כאן טעם חדש שא"א לקיים מקרא בכורים ע"י כתיבה כדיבור, שהרי בדי' הגרע"א מבואר שאף אם כתיבה כדיבור אבל לא חשיב מקרא מתוך הכתב שהרי כשכותב אינו מביט על הכתב אלא על מזה שכותב.

אמן דאורייתא

דברים פרק כז וענו כל העם ואמרו אמן, והנה מצינו כאן ענינת אמן דאורייתא, וכי' בפי' נשא גבי סוטה,

ומצינו עוד אופנים שענינת אמן דאורייתא, כדלהלן.

אמן של ברכת כהנים וברכת המזון וברכת התורה

בקריית ספר הלכות תפילה ונשיאות כפים פרק י"ד כ' כשמזלימין פסוק ראשון כל העם עונין אמן, וכן בשני וכן בשלישי, ונראה דענינת אמן בברכה שהיא מדאורייתא כגון ברכת המזון וברכת התורה שהוא חיוב לענות אמן מדאורייתא, מדרבנן כ' שם ה' אקרא הבו גדל דמשמע נמי בכל ברכה שאנו מודלים ומברכים שמו הבו גדל והיינו בענינת אמן, וכתיב נמי בירמיה אמן כן יעשה ה' יקים ח' את גו, דמשמע דיש בו אגנת דברים ודאי לענות אמן על דבר תפלה ותננה, שהוא לשון מאבן הדברים שיחא רצון שיחא אמת, ע"כ. והנה כוננתו בעיקר דבריו שם הם לענין ברכת כהנים, ומשמע שאמן על ברכת כהנים דאורייתא.

אמן על ברכת כהנים של כהן יחיד

בתו' מנחות מ"ד א' ד"ה כל והובא במג"א סי' קכ"ח ס"ק ט"ז כ' שכהן אחד עולה לדוכן מדרבנן, וע"ש בפמ"ג ס"ק ג', ועי' קרן אורה סוטה דף ל"ה ד"ה ואמר אביי שדייק מהרמב"ם שאין חילוק בין כהן א' לבי' כהנים, והנה לפ"ז נפ"מ גם לענין אמן אם הוא דאורייתא בכהן יחיד.

אמן של ברכת התורה

משי"כ בקריית ספר שאמן של ברכת התורה הוא דאורייתא, הנה הרמב"ן מנה ברכת התורה כמכלל מנין המיצוה אבל הרמב"ם לא מנה, אלא שבקריית ספר פ"ב כ' שמודה הרמב"ם הוא מדאורייתא וכלל בכלל מיצוה תלמוד תורה, ועי' שאג"א.

ובברכות כ"א א' ילפי ברכת התורה וכ"ב שם ד' אקרא הבו גדל לאלקינו, וע"ש במחשבת ישראל כי שם ד' אקרא היינו תורה שהיא שמו של הקב"ה, וע"ז קא הבו גדל שיאבדו ברכת התורה, אבל רש"י כ' כי שם ד' אקרא קא על ברכה"ת, והבו גדל היינו שיאבדו ע"ז אבן, ולפי רש"י נמצא ג"כ שאבן של ברכה"ת נלמד מאותו פסוק.

אם מותר לענות אמן באמצע הפרק

ויש לדון אם יהא מותר להפסיק באמצע הפרק לאמירת אמן על ברכה"ת וברכת התורה.

אמן על ברכה"ת של נשים

ולענין ברכת המזון של נשים דנו בגמ' ברכות אם הוא דאורייתא או דרבנן וע' בשו"ע סי' קפ"ו, וא"כ לענין אמן של ברכת המזון של נשים תלוי בזה אם הוא מזה"ת או מדרבנן.

אמן על ברכת לעסוק בדברי תורה

והנה יש מחלוקת אם ברכת לעסוק והערב נא הם ב' ברכות או ברכה אחת, (וע' נדרים פ"א א' שאין מברכים בתורה תחילה, ובש"מ שם כ' ג' ברכות, וכן משמע בר"ן ש"כ' לעסוק והערב ואשר בחר בנו, ומשמע שהם ג' ברכות), ומנהגינו שאין אומרים אמן ביניהם משום שאפשר שהיא ברכה אחת, והשתא בשלמא אם אמן הוא דרבנן הוי ספק דרבנן לקולא, אבל אם הוא דאורייתא יש כאן ספק דאורייתא לחומרא.

ברכת התורה באשה

בשו"ע סי' מ"ז כי שאשה תברך ברכת התורה משום שמוצות ללמוד דברים שחיובת בהם, ובביאר הגר"א תמה שהרי נקרא צווח ולמדתם אותם את בניכם ולא בנותיכם, וע"כ כ' הגר"א דמה שאשה מברכת היינו כמו שמוברכת על מ"ע שהז"ג, ולפי' הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים אם אשה מברכת על מ"ע שהז"ג.

ובחי' מרן רי"ז הלוי הביא מהגר"ח דתורה טעונה ברכה והיינו אף בלא המצוה טעונה ברכה, וע"כ אף שאשה אינה מצוה מ"מ מברכת.

ויש לדון אם אשה יכולה להוציא איש בברכת התורה, ואם נימא כה"ב סי' מ"ז שחיבת בלימוד תורה במוצות שנוהגות בה הרי חשיבת בר חיובא ומוציאה איש, ולהגר"א הרי באמת אינה חיבת אלא רק משום שאשה יכולה לברך על מעשה"הז"ג, וא"כ אינה יכולה להוציא איש כיון שאינה בת חיוב, ולהגר"ח שתורה טעונה ברכה הרי לכא' יכולה להוציא איש, אבל אם נימא שבברכת התורה יש גם דין של תורה טעונה ברכה וגם דין ברכת המצוות, א"כ אף שיכולה להוציא את הדין תורה טעונה ברכה אבל לא תוכל להוציא את ברכת המצוות.

אמן של רשות

ובמ"ב סי' נ"א ס"ק ח' זאפי ברוך ובי"ש אסור לומר כיון שלא הזכירה בגמ', אבל אבן מותר לענות על כל ברכה שישמע אפי' באמצע פסוק של פסוקי דמורה אם הוא במקום דסליק ענינא, ובבא"ח פקפק גם על עניית אמן, אבל לכא' אף דמותר לענות אמן היינו כשהוא חובה, אבל אמן של רשות לא יענה באמצע פסוקי דמורה.

אמן על ברכת גוי

מעשה באדם שהיה לו עובד נכרי ואותו עובד שמע את בעד"ב מברך ברכת הנהנין והתחיל גם הוא לברך, ופעם עמד בעד"ב באמצע פסוקי דמורה ושמוע את העובד מברך על הכוס שהכל נהיה בדברו האם יענה אמן, הנה הרמב"ם סי' רט"ז פ' שאם שמע כל הברכה כנכרי עונה אמן, ע"ש בשע"ח סי' ט' שיש מחלוקת בד' הרמב"ם אם יענה אמן ומי' כוסק שם שקימ"ל כהרמב"ם, ומיהו כ' במ"ב ס"ק י"ב שבט"ז מובאר שאין זה חובה אלא רשות.

אמן על ברכת נשים במע"ע שהז"ג

ובמ"ב סוף קכ"ד כ' שאשה שבירכה על מ"ע שהז"ג מותר לענות אמן ומבואר שהוא רשות, וא"כ י"ל שבאמצע פסוקי דמורה אין לענות אמן אם אשה בירכה על מ"ע שהז"ג.

אמן על ברכת שהחיינו ביז"כ

בעירובין כ' ע"ב מובאר שברכת שהחיינו על פרי חדש היא רשות, והואיל ומבואר במ"ב שאמן על ברכה של רשות הרי הוא ג"כ רשות, א"כ מ"י שישמע ברכת שהחיינו על פרי חדש באמצע פסוקי דמורה לא יענה אמן, וע"ש בעירובין שדנו אם שהחיינו על ר"ה וז"כ הוי חובה כמו רגלים או רשות כמו על פרי חדש, ובגאון יעקב מובאר שם שלמסקנא הוי חובה, ובפמ"ג סי' תרס"ב מובאר ששהחיינו של ר"ה וז"כ הוא רשות, ועמ"ש"כ בר"ה סי' מ"ד, וא"כ נפ"מ אם לא בירך שהחיינו בערב ובא לברך בבקר אם יענו אמן באמצע פסוקי דמורה, ומיהו ע"ש ש"כ' לדון שהרי ביז"ט אם לא בירך בתחילת היו"ט יכול לברך כל היו"ט, אבל אם הוא רשות כמו פרי חדש יל"ע אם יכול לברך כל היו"ט, ואם אין יכול לברך אין נפ"מ בהנ"ל.

אמן של ברכת התורה בנשים

נפ"מ בכל הנ"ל לענין אמן של ברכת התורה של נשים, שאם אשה חיבת בברכת התורה וכמ"ש"כ ב"י וברכה"ת דאורייתא אי"כ גם אבן ע"ז דאורייתא ומפסיק באמצע ק"ש לענות אמן, אבל לפי הגר"א דהוי רק כמו נשים במע"ע שהז"ג אי"כ הוי ברכת הרשות וממילא גם האמן הוא רשות ואין מפסיקין בו.

אמן על ברכה של מנהג

יל"ע אם מותר לענות אמן על ברכה של מנהג באמצע פסוקי דמורה, ונפ"מ לברכת הלל של ר"ח, וכן לענין ברכות של יו"ט שני בתו' סוכה כו"ד ב' מובאר שהוא ברכה של מנהג, ובר"ן שם מובאר שהוא מנדא וא"כ יש לדון נפ"מ להנ"ל. וכן יש לדון לענין ברכת על מקרא מגילה של שיר השירים ורות וקהלת, אם נימא שזו ברכה על מנהג אם מותר לענות אמן באמצע פסוקי דמורה, ומיהו בחי' מרן רי"ז הלוי מובאר שהוא משום תורה טעונה ברכה.

אמן על ברכת התורה בעבור

ברמב"ם הלכות תפילה פ"ב הלכה ה' וא"כ אומר ברכו את ה' המבורך, וכל העם עונין ברוך ה' המבורך לעולם ועד, וחוזר ומברך ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו ברוך אתה ה' נתן התורה, וכל העם עונין אמן, ואחר כך קורא עד שישלם לקרות וגולל הספר ומברך ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר נתן לנו תורתו תורת אמת וחי' עולם נטע בתוכנו ברוך אתה ה' נתן התורה.

צ"ב למא' כ' הרמב"ם שכל העם עונין אמן, והרי על כל ברכה עונין אמן כמבואר בריש הל' ברכות, וגם אחר ברכה שאחר קרה"ת לא כ' הרמב"ם שעונים אמן, ושמעתי מהגאון ר' מנחם צ"ב ברלין שליט"א ע"פ ד' רש"י הנ"ל שאמן של ברכה"ת הוא חלק מברכה"ת, ויש להוסיף דהנה לדי' הרמב"ן שברכה"ת היא מזה"ת יש מקום לומר שגם עניית אמן היא מזה"ת, אבל להרמב"ם הוי דרבנן, ואמנם להקרי"ם בד' הרמב"ם הוי דאורייתא אבל יש סוברים דהוי דרבנן. אך מ"מ י"ל שהחידוש הוא שזה חלק מברכה"ת.

ומיהו ע' בס' המפתח שהביאו מס' אמת ליעקב שעמד ע"ז למה כ' הרמב"ם שעונין אמן, וכ' משום שבהל' ו' כ' הרמב"ם שאין הקורא מתחיל עד שיכלה אמן מזה"ת, וע"כ כ' קודם לכן שאומרים אמן.